

MONICA GOLABIEWSKI LANNBY

Depåfynd med ursprung i det sena 1100-talets mynthus i Sigtuna?

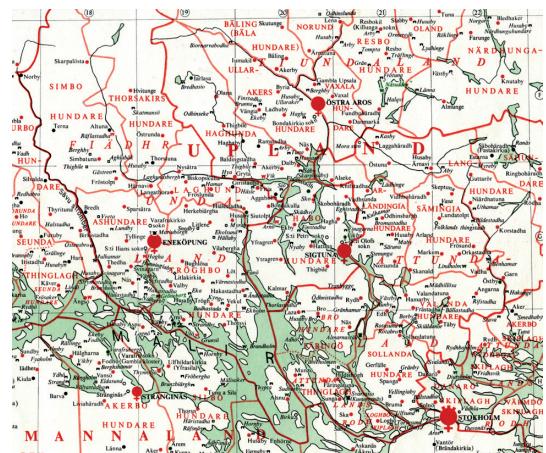
Knut Eriksson (1167–1196), son till Erik den helige, var en av vårt lands mest betydelsefulla regenter under tidig medeltid. Så många typer och varianter av mynt som utgavs under denna enda regent finns det ingen motsvarighet till under hela medeltiden. Han myntade tidigt ett par så kallade götalandspenningar i Lödöse men senare och desto fler svealandspenningar, möjlig men alls inte säkert, alla i Sigtuna. Vi vet egentligen inte när utmyntningen inleddes, åren runt 1180 har varit på förslag. Men troligen tidigare.

Det finns tre kända väl dokumenterade depåfynd i svensk jord som innehåller Knut Erikssons svealandsmynt med huvudsakligen kungabilder av olika form och utseende. Två av dem påträffades under 1900-talet i Gästrikland åren 1921 och 1930 respektive i Uppland år 1975 (vilket dock inte är dokumenterat i sin helhet), det tredje i Östergötland år 2009. De tre fyndens sammansättning skiljer sig i viss mån åt.

Vi känner till ytterligare två, men i stort sett odokumenterade depåfynd, båda påträffade i slutet av 1600-talet i Stockholmstrakten, åren 1669 och 1676. Dessa två mycket tidiga fynd redovisas här ur olika publikationer och jämförs med befintliga mynt i Kungl. Myntkabinettets (KMK) samlingar.

De få spridda fynden av enstaka penningar från Knuts långa regeringstid berörs endast kortfattat. Ärkebiskopsmynten (cirka 1190–1210) ingår inte i studien men bör beaktas i depåfynden. Inte heller berörs andra mynt (gotländska samtida och tyska vikingatida) som påträffats tillsammans med Knuts präglingar. För den som vill ha helheten hänvisas till refererad litteratur.

Vid myntbeskrivningarna använder jag av mig i skriften *Kung Knut Eriksson och penningarna* (2019) utarbetade grupper (A till E med undernummer) som utgår från *myntbilden och dess dekorativa*



Del av det medeltida Uppland.
Ur: Generalstabens kartor, 1967.

element. Där har jag listat Knut Erikssons penningar utifrån tills i dag kända fynd och samlingar. Mynt med referenser till denna ses här tillsammans med presentation av respektive fynd.

Jag är medveten om att det existerar ett antal enklare varianter som inte är medtagna i grupperna. För översiktens skull bör skillnaderna i en indelning vara mycket påtagliga, man ska till och med kunna ana olika gravörer, även myntverkstäder. Den digitala tekniken har gjort det lätt att studera detaljer på högupplösta foton. Knuts utmyntning visar sig vara så rikhaltig att vi kan förvänta oss ännu fler typer och varianter i såväl fynd som i samlingar. Därför gäller det att ha en gruppindelning att bygga vidare på.

Här används givetvis också de hittills vedertagna referenserna LL IA och IB (Lagerqvist 1970). Före Lagerqvist refererades Knut Eriksson-mynten till Hildebrand (1879, fynd från Södermanland),

Appelgren (1908, Antells samling, nr 91–103), Thordeman (1930, Mackmyrafynden, samt 1936, där de ingår i Grupp I).

Jag begränsar mig i denna fynd- och myntstudie till att sammanställa de fem depåfynden och publicerade beskrivningar samt KMK:s myntsamlingar som skulle kunna knytas till dessa fynd, särskilt vad gäller de äldre.

Min förhoppning är att studien kan användas som underlag för vidare forskning i Knut Erikssons myntrörelsepolitik. Både vad gäller datering, vilka mynt som ersatte vilka vid eventuell tidsbegränsning och indragning. Samt icke minst anlitade myntverkstäder strategiskt utplacerade i olika delar av riket.

1A. Mackmyra, Valbo socken i Gästrikland — 1921 & 1930

Gästrikland utgjorde under tidig medeltid en del av Uppland. I Valbo socken, på Ön i Mackmyra, framkom två skatter med så snarlikt innehåll och så nära varandra att de uppfattas som en delad förmögenhet nedlagd vid samma tillfälle. Båda påträffades av arbetare i samband med schaktring, den ena år 1921 (SHM/KMK 16795) och den andra år 1930 (SHM/KMK 19479).

Omedelbart efter att den andra delen hittats publicerades båda ingående av Bengt Thordeman (1931). Han benämnde myntningen tvillingeskatt. Det är högst sannolikt att nedläggaren var densamma som ägde båda myntsamlingarna och fyndet behandlas här som en enda skatt. Som man tolkar det ville ägaren försäkra sig om att allt inte skulle gå förlorat vid upptäckt av obehöriga.

Skattdelarna hade nedlagts i samma kulle under var sin sten med två meters mellanrum. Alla penningar är från 1100-talet. Ytterligare ett par mynt som kan härröra ur den ena eller andra delen visades upp på KMK flera år senare. Den först funna innehåller endast 111 mynt till skillnad från den senare där 148 mynt tillvaratogs. Innehållet i båda är i det närmaste identiskt om än i olika mängd, vilket kan tyda på att fördelningen av mynt mellan nedläggningarna var slumprövid, men också att alla mynt av olika orsaker inte kunnat tillvaratas vid upphittandet.

I de två skattdelarna och två senare inkomna mynt om sammanlagt 259 inlämnade penningar, varav ett tiotal halverade, har följande mynt dokumenterats. Flera av dem var inte tidigare kända, vilket föranledde Thordeman att publicera det viktiga tillskottet.

Thordeman – och före honom Galster (1917) – förutsatte att mynten var präglade i Västerås i Västmanland. Ännu tidigare hade samma mynttyper förts till kung Valdemar från mitten av 1200-talet (Hildebrand 1879). I Magnus Ladulås testamente år 1284 nämns Västerås som *moneta* men inte Sigtuna, vilket allts inte behöver betyda att något myntverk inte fanns där vid denna tid. Genom tre funna brakteatpräglade penningar med omskriften SIGT/VN, ett på Åland och två i Medelpad, vet vi i alla fall att myntverket i Sigtuna var verksamt under första hälften av 1200-talet.

Fortfarande på 1950-talet ansågs att Knut Erikssons penningproduktion hade sitt ursprung vid Västerås myntverk. När Lars O. Lagerqvist år 1970 publicerade sitt fortfarande väl använder referensverk över svenska vikingatida och medeltida mynt ansåg han att Knut Erikssons myntrörelse skett i Östra Aros, nuvarande Uppsala. Men fynd visar att åtminstone ett myntmotiv är präglat vid en myntverkstad i Sigtuna. *Se vidare 8A*. Det biskopsmynt som även förekommer i andra här presenterade depåfynd visas som LL IB:1. Tillsammans i de båda skattdelarna framkom tolv exemplar plus det som visades upp senare.

Inv.nr SHM/KMK 16 795 (111 ex)

Knut Eriksson, LL IA:1a (17 ex), 2a (8 ex), 4 (3 ex), 5a (2 ex), 5 (19 ex), 7a (1 ex), 7b (7 ex), 7d/9a (45 ex), 8 (1 ex), 11 (1 ex), 12 (4 ex); ärkebiskopen i Uppsala, LL IB:1 (2 ex); obestämt fragment (1 ex). (SML 14:Gä 81.)

Det hittills vackraste och tydligaste exemplaret av penningen med bokstäverna VIA, LL IA:1a, återfanns bland sexton andra i den först funna Mackmyraskatten (Th 1931, 88:1). *Bild 1B; MGL A1.*

Utifrån att kungen på LL IA:8/MGL A7a är rustad för strid med svärd och sköld, är det knappast troligt att han är klädd i mantel utan snarare i en slags stridsrustning, möjligen en som kan tolkas som lamellrustning (Th 1931, 88:21). Detta är det enda exemplaret dokumenterat i fynd. *Se vidare Bild 9B.*

Det vanligaste mynetet i båda skattdelarna är det med upplöst huvud och svärd i ena handen samt ett ännu oidentifierat föremål i den andra (Th 1931, 88:13–14). *Bild 1B; MGL B11c.*

Inv.nr SHM/KMK 19 479 (148 ex)

Knut Eriksson, LL IA:1a (15 ex), 2a (10 ex), 4 (4 ex), 5a (7 ex), 5 (20 ex), 7b (13 ex), 7d/9a (64 ex), 12 (1 ex), 14a (1 ex); ärkebiskopen i Uppsala, LL IB:1 (10 ex); obestämt fragment (1 ex); okänt ursprung, penningar med borgmotiv, LL IA:15 (2 ex). (SML 14:Gä 82.)

Det enda tydliga jordfunna myntet av Knuts penningar i profilsom vi känner till överhuvudtaget fanns med i den år 1930 framkomna skattdelen (Th 1931, 88:20). *Bild 1B; MGL D18.*

Myntet med borgen är ifrågasatt som en av Knut Erikssons präglingar. Men Thordeman (1931 s. 209–210) var övertygad om att så var fallet. *Bild 1B; MGL E22.* Han ansåg att den var präglad för Knut Eriksson innan mynten med kungabilderna och menade att de hör ”till de bästa och tidigaste mynten i denna grupp”. Inga fler exemplar av borgmynten har påträffats sedan 1930 vad jag känner till.

De båda penningarna med borgen är slagna med samma stamp, den ena är lite otydligare än den andra. Gemensamt med Knut Erikssons mynt är måttet, diameter 16 mm, och den uppskattade medelvikten 0,25 gram. Motsvarande borgbild har jag än så länge inte återfunnit i numismatisk litteratur.

Ej inlösta (2 + ev. 2 ex)

Knut Eriksson, LL IA:1a (1 ex); ärkebiskopen i Uppsala, LL IB:1 (1 ex). (SML 14:Gä 84.)

För att få en uppfattning om silverhalten valde man på KMK på 1950-talet för strykprov ut två mynt som man antog kom ur skatten SHM/KMK 19479. De hade lämnats in för dokumentation år 1954 och återlämnades därefter. Det ena gällde LL IA:1a som visade 900 / 1000 silver. Det andra visade samma resultat men gällde ärkebiskopsmyntet LL IB:1a. Båda visade sig väga 0,28 gram. *Bild 1B.*

Ytterligare två funna exemplar av LL IA:1 hade anmälts till KMK år 1937 men bedömdes inte säkert komma från något av Mackmyrafynden. (SML 14:Gä 83.)

1B. Mackmyra, Valbo socken, Gästrikland

MGL A1; LL IA:1a;
ex Th 1931, 88:1.



MGL A3; LL IA:4;
Th 1931, 88:4.



MGL A7a; ex LL IA:8;
ex Th 1931, 88:21.



MGL B10a; ex LL IA:7a;
ex Th 1931, 88:11.



MGL B11c; LL IA:7d;
Th 1931, 88:13.



MGL C15a; ex LL IA:11;
ex Th 1931, 88:11.



MGL C16c; LL IA:12;
ex Th 1931, 88:7.



MGL D18; ex LL IA:14a;
ex Th 1931, 88:20.



MGL E22; ex LL IA:15;
ex Th 1931, 88:19.



MGL –; LL IB:1;
Th 1931, 88:17.

Foto: Gabriel Hildebrand & Ola Myrin, KMK.



LL IA:1a/MGL A1 samt LL IB:1.
Gipsavtryck av ej inlösta brakteater funna i Mackmyra.
Foto: Författaren.

2A. Gillberga, Kårsta socken i Uppland — 1975

Sammanlagt betydligt fler mynt än i tvilling-skatterna från Mackmyra är de minst 483 av Knut Eriksson-typ som hittades i oktober 1975 av ägarna till Gillberga gård, när de maskinplockade potatis.

Maskinen slet upp mynt samt ett lockförsett bronskärl i vilket mynten legat. De var instoppade i linnepåsar omsvepta med ylletyg. En efterundersökning med metallsökare gjordes men fler mynt hittades inte.

I samband med att Gillbergafyndet anmältes framkom att ett flertal mynt av samma typer, Knut Erikssons samt gotländska mynt, även fanns samlade i en kaffeburk som uppdagats vid röjning i ett skjul på gården i april 1975. Mynten ingick sannolikt i den ursprungliga skatten (Malmer 1977) och kan ha hittats vid olika tillfällen av tidigare gårdsägare och uppsamlats i burken. (SML 4:Up 289C.)

Dessa mynt lämnades inte in till KMK för vare sig bestämning, dokumentation eller inlösen. Inte heller gavs uppgift om exakt antal mynt, vilket hade varit av stort värde för vidare forskning kring Knut Erikssons myntutgivning. Flera mynt spreds i stället ganska snart ut på marknaden, där en del av dem i bland annat auktionskataloger har identifierats som LL IA:2a/MGL A4a, LL IA:7c/MGL B10d, LL IA:12/MGL C16b.

Den inlösta fynddelen är summariskt publicerad i Nordisk Numismatisk Årsskrift 1979–80 samt SML 4:Up 289B, plansch 5.

Inv.nr KMK 100 384 (483 ex)

Knut Eriksson, LL IA:2a (2 ex), 7a (9 ex), 7b-d (446 ex), 11-12 (24 ex), LL?, fragment (2 ex).

Utöver dessa fanns 69 gotländska penningar från tiden 1140–1180 (Myrberg 2008 nr 23) samt ett mynt från Tyska riket präglat cirka 1050. Så många gotländska mynt bland svealandspenningarna kan jämföras med vad mannen i Skänninge, Östergötland, förde med sig i sin grav. Se vidare 3A.

Inget av de enda svealandsmynten med inskrift, VIA, VI och KANVTVS (MGL A1–3), fanns med, inte heller något ärkebiskopsmynt. Två exemplar av LL IA:2a/MGL A4a återfanns i den inlösta delen av skatten. Det ena är mycket tydligt med handen elegant kupad runt riksäpplet. Ett stampidentiskt helt sådant hade förvarats i skjulet på gården och såldes av ägaren. Bild 2B; MGL A4a, detta ex.

Förutom de många fragmenten är flera av

mynten i fyndet avsiktligt delade, omgjorda till halva penningar eller ibland, som det ser ut, $\frac{1}{3}$ -penning. Kan det vara så eller har man höftat helt fel vid delningen? Bild 2B; MGL B10a.

Den i särklass vanligaste gruppen med varianter är LL IA:7. Bild 2B; MGL B10a–d. Den visar ett krönt huvud med ett svärd till vänster. Men vad har vi till höger, upplöst fana eller riksäpple, rund ring (även på den omgivande ringen)? Kanske inte heller gravören visste vad förlagan förestälde och resultatet blev, ja vad? Möjligt rör det sig om ett missuppfattat riksäpple. Jämför Bild 9D; MGL A9a.

2B. Gillberga, Kårsta socken, Uppland



MGL A4a; LL IA:2a.



MGL B10a; LL IA:7a.



MGL B10a; LL IA:7a.



MGL B10b; LL IA:7b.



MGL B10c; LL IA:7b var.



MGL B10d; LL IA:7c.



MGL C15a; LL IA:11.



MGL C15b; LL IA:11.



MGL C16a; LL IA:11/12.



MGL C16b; LL IA:12.

Foto: Kjell Holmberg (MGL A4a),
övriga Gabriel Hildebrand, KMK.

3A. Skänninge, Allhelgona socken i Östergötland — 2009

Mynten framkom vid arkeologisk undersökning år 2009 i en mansgrav från 1100-talets slut. Den ena samlingen låg spridd mellan den begravdes lårben och bestod av 127 svealandspenningar, varav 32 halverade. Den andra låg vidmannens sida, staplade som i en smal penningpong. I den fanns 96 gotländska penningar från cirka 1180–1200 samt tre halverade svealandspenningar, LL IA:5c-d och 7.

De många svealandiska mynten förbryllar i ett östgötfynd, men vi kan jämföra med de minst 69 gotländska mynten i det uppländska Gillbergafyndet. Se vidare 2A. Den hittills uppfattade fördelningen mellan de tre myntregionerna kanske inte var så sträng. Man kunde använda såväl gotländska mynt som halverade svealandspenningar där så behövdes.

Myntfyndet i Skänningegraven är ur flera perspektiv ett viktigt bidrag till forskningen kring vår tidigmedeltida ekonomiska historia men även kulturhistoria. Fyndet är helt unikt, gravgåvor var i princip inte tradition under den kristna tiden och svealandiska mynt borde inte, enligt vad vi hittills ansett, vara gångbara i Östergötland. I graven påträffades flera mynt med bilder vi inte kände till tidigare, bland annat ett med kungens hår synligt. Fyndet är publicerat (Golabiewski 2019).

Inv.nr KMK 104 626 (127+3 KE-ex)

Knut Eriksson, LL IA:1a (19 ex), 2 (11 ex), 4 (5 ex), 5a (4 ex), 5c-e (39 ex), 7d (25 ex), 9a (2 ex), 12 (1 ex), 13 (2 ex); MGL A6 (3 ex), MGL A8 (1 ex); ärkebiskopen i Uppsala, LL IB:1 (18 ex).

Det mest intresseväckande bland Skänningemynten, och bland Knuts mynt överhuvudtaget, är den halverade svealandspenningen med håret, det absolut enda av Knuts mynt där håret visas. Tyvärr har vi inte den andra halvan, men det vore onekligen av betydelse att veta om han bär krona eller inte. Penningen är mycket möjligt föregångaren till LL IA:5a som det hittades fyra exemplar av. Bild 3B; MGL A8 och A9b.

Myntet med håret är inte den enda tidigare okända varianten i graven. På ett annat visas kungens bröstbild, men av kronan ses nästan bara pendilierna och vad han håller i händerna är för den oinitierade betraktaren helt oklart om man inte kunde ana ett förvrängt äpple och en annars oigenkännlig arm med fana. Bild 3B; MGL A6.

Av myntet med upplöst huvud, med endast ögon och näsa inom en takförsedd ram möter vi här en tredje variant som inte var känd tidigare. På denna har ”taket” dekorerats med något som kan tolkas som ögonbryn och kinderna har markerats. En annorlunda framställning som kräver ny tolkning. Bild 3B; MGL D19a.

De absolut vanligaste Knut-mynten är de troligen än mer upplösta varianterna av LL IA:12/MGL C16b (av vilken det endast fanns ett enda exemplar), nämligen LL IA:5c-e men också 7–9. Bild 3B; MGL C17a och B11c.

3B. Skänninge, Allhelgona socken, Östergötland



MGL A1; LL IA:1a.



MGL A3; LL IA:4.



MGL A4c; LL IA:2.



MGL A6; jfr LL IA:3.



MGL A8; jfr LL IA:5a.



MGL A9b; LL IA:5a.



MGL B11c; LL IA:7d.



MGL C16b; LL IA:12.



MGL C17a; LL IA:5c.



MGL D19a; LL IA:13.

4A. Norrmalm, Stockholm i Uppland — 1669

Ett skattfynd med ett ospecifierat antal ("någre hundrade") mynt hittades hösten 1669 under en stor grästen vid Norrtull mellan Brunnsvikens strand, Ormträsket och Ösby Löt. Närmare bestämt låg fyndplatsen sydväst om dagens Karolinska sjukhuset på en sandbacke senare benämnd Generalsbacken.

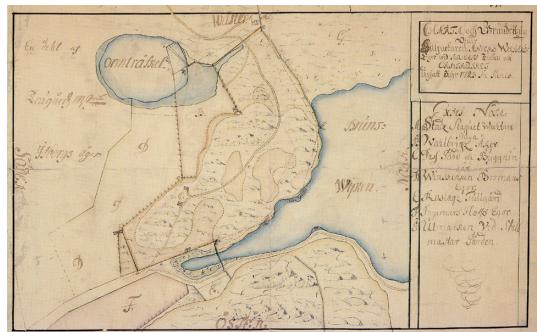
Endast åtta till proveniensen identifierade mynt är bevarade åt eftervärlden, sju utgör Knut Erikssons penningar och ett är en gotländsk penning från kring år 1200 (Myrberg 2008 nr 24). Dessa tillhör Skoklosters slott. *Bild 4B*. Fyndplats och fyndomständigheter är beskrivna i museets handlingar:

"A:o 1669 om hösten äro desse små gamble Sölfverpenningar fundne af Norremalms Åkaren be:d Steen och een hans Cammerath, under een stoor grästeen in moth lille ormräskett, utan för Morthen Rosenstiernas wäderqwarn, emellan brunswiken och Ösby löth, på hwilken steen dee hafwa brändt och brutitt någre tusend steen i tre åhr, desse peningar med någre hundrade flere hafwa lägatt mitt under förbe:te steen uthi een färråstatt jernask". (Ur Th 1939 s. 116.)

Elias Brenner (1647–1717) beskrev mynten i ett brev daterat den 17 september 1709, som förvaras på Skokloster tillsammans med mynten:

"... att på såmblige af dem står en hand som håller en biskops staf. På någe af dem står en krönt konungs bild till midian hållandes i den ena handen en spira och i den andra ett riks äpple med ett kors [kyrkstorn/ relikskrin?] öfver, med desse gamble latinske bokstäfver ALI [VIA]. På andra af desse mynten står runan [upplöst svärd] ved ett illa formerat ansichte, bland desse äre och fundne någre mindre silfver mynte sorter [gotländska penningar] hvor på ett kors med några canceller står uthryckt på detta sättet." (Ur Th 1939 s. 116.)

I Johan Hadorphs (1630–1693) manuskript med teckningar av mynt, *Mynteboken*, från 1670-talets början avbildas tolv Knut Eriksson-mynt samt två ärkebiskopsmynt: LL IA:1a (1 ex), 2 (3 ex), 3 (2 ex), 5d (2 ex), 6a (1 ex), 7b (1 ex), 7d (2 ex), IB:1 (2 ex). Det kan röra sig om delar av den då nyligen funna skatten år 1669. Ett par intressanta iakttagelser är myntet som jag tolkar som *MGL A6* samt *MGL A4e* där pärlringen saknas. Men att bestämma mynt utifrån enbart teckningar låter sig inte göras med säkerhet. *Bild 4C*.



Karta över Ormträsket och sillpackaren Anders Wahlbergs ägor vid Roslagstull från 1723 (norr är till höger på kartan). Foto: <https://commons.wikimedia.org>.

4B. Norrmalm, Stockholm, Uppland



MGL A1; LL IA:1a;
ex Th 1939, 1:2.



MGL A4b; LL IA:2;
ex Th 1939, 1:3.



MGL A4c; LL IA:2b;
ex Th 1939, 1:4.



MGL B11c; ex LL IA:7d;
ex Th 1939, 1:5.



MGL C17b; ex LL IA:5d;
ex Th 1939, 1:6.



MGL D19c; ex LL IA:13b;
ex Th 1939, 1:7.

Foto: Miguel Herranz & Jens Mohr,
Skoklosters slott.

5A. Södermalm, Stockholm i Södermanland — 1676

Under 1640- till 1670-talen pågick gatu- och kvartersregleringar på Södermalm. Kanske var det i samband med dessa som ett än i dag okänt antal penningar framkom i en sandbacke år 1676. Elias Brenner och Olaus Bromelius (Olof Bromell), vars samling ärvdes av sonen Magnus

MGL A1;
LL IA:1a.MGL A4b;
LL IA:2.MGL A4c;
LL IA:2b.MGL A4e;
LL IA:2b.MGL A5;
LL IA:3.MGL A6;
jfr LL IA:3.MGL B10b;
LL IA:7b.MGL B11b;
LL IA:7d.MGL C14a;
LL IA:6a.MGL C17b;
LL IA:5d.

4C. Mynt avbildade i Johan Hadorphs "myntbok", sidorna 158–159. Skannade av författaren.

von Bromell som också var myntsamlare) ska ha ägt delar av fyndet – "... fördelades bl.a. på Elias Brenners och läkaren Olaus Bromelii samlingar" (Th 1939 s. 120).

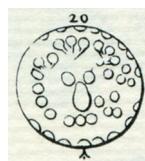
Bromelius levde 1639–1707. Han hade troligen tillstånd från Räntekammaren att lösa in mynt och ägde en stor myntsamling till vilken han ofta sökte förvärva funna myntskatter. Han ritade av sina mynt, samlade helst hela fynd, katalogiserade dem och samarbetade med Elias Brenner. Bild 5C. Under den tid Bromelius bodde i Stockholm kom han över fyndet från Södermalm. I hans egen berättelse står om detta fynd att det är påträffat 1676 "här uti Stockholm, i en sandbacke på Södermalm".

En del av mynten gav han till sin samlar- och forskarkollega Elias Brenner. Efter Brenners död hamnade hans svenska mynt på olika vägar i Pusjkinmuseet i Moskva, där några av Knut Eriksson-mynten har identifierats vid besök, Brenner 3, 7 och 20. Ytterligare ett jämförbart med LL IA:12 men med "barbariserat kungahuvud" fanns också i museet (Hagander m.fl. 2002 s. 174) men härrör möjligen inte ur fyndet. Julia Krasnobaeva (2018) har nämnt och avbildat tre Knut Eriksson-brakteater som funna 1676 på Södermalm. Bild 5B.

Bromells samling jämte anteckningar och teckningar i hans manuskript kom 1734 till drottning Ulrika Eleonoras samling och 1744 till Antikvitetsarkivet. Tillsammans med andra stora myntsamlingar bildar delar av den bromellska samlingen stommen i KMK.

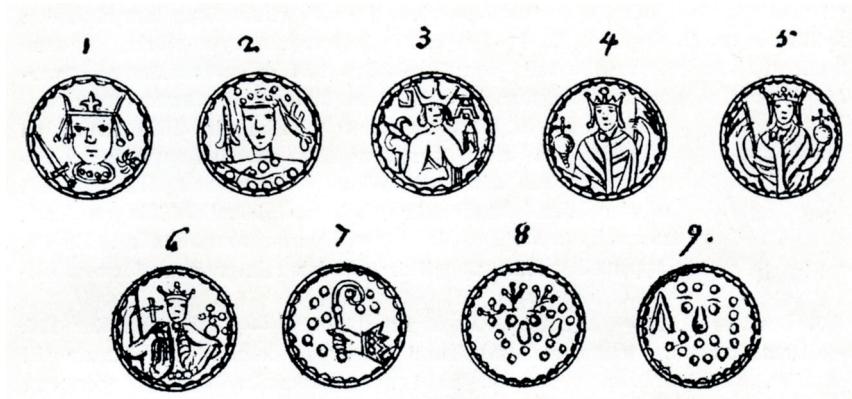
Carl Reinhold Berch (1706–1777) upprättade cirka 1748 en katalog över Bromells samling. I hans *Beskrifning öfwer Swenska Mynt ...* (1773) beskrivs flera Knut Eriksson-mynt under rubriken a) *Mennisko=Figurer*, bland andra med referenserna Brenner nr 7 och 8. Fyndet är omskrivet av Rasmussen (1931), fig. 140, samt av Thordeman (1939), fig. 3.

5B. Södermalm, Stockholm, Södermanland

MGL A1; LL IA:1a;
Brenner 8.MGL A4b; LL IA:2;
Brenner 7.MGL B11c; LL IA:7d;
Brenner 3.MGL A17b; LL IA:5e;
Brenner 20.

Elias Brenners teckningar av fyra Knut Eriksson-mynt graverade av J. C. Sartorius.

De härrör ur Södermalmsfyndet 1676 (Brenner 1691; Rasmussen 1931 s. 378.).



5C. Teckningar från 1731 av nio mynttyper i Magnus Bromells samling ur Södermalmsfyndet 1676. (Rasmusson 1931 s. 381, Fig. 140; Th 1939.)
Skanning av författaren.



6C. Hans Hildebrands publicerade teckningar av mynt "funna i Södermanland", nummer 504 KANVTVS samt 541–555 (1879). "Efter original i k. Myntkabinettet". Skanning av författaren.



MGL A1;
LL IA:1a;
Brenner 8.



MGL A4c;
LL IA:2;
Brenner 7.



MGL B11c;
LL IA:7d;
Brenner 3.

6B. "funna i Södermanland"



MGL A2a; ex LL IA:1b;
ex HH 542.



MGL A3; LL IA:4;
ex HH 504.

Tre brakteater ur Södermalmsfyndet 1676 i Pusjkinmuseet i Moskva enligt Julia Krasnobaeva (2018 s. 54, 159).

Skanning av författaren.

6A. "funna i Södermanland" — utan år

Hans Hildebrand skriver (1879): "Men vi besitta äfven andra brakteater från k. Valdemars tid, funna i Södermanland" ... "fig. 541–555 tala tillräckligt tydligt" och, såvida det inte är något syftningsfel, skulle mynten kunna avse fyndet från Södermalm. Anledningen till att Hildebrand fört mynten till Valdemar är att han läste bokstäverna VAI som VAL (HH 541). Även HH 504 (KANVTVS) hör nog till nämnda fynd. Bild 6B; MGL A3 och 6C.

Det är inte helt osannolikt att Sörmlandsfyndet är det samma som föregående beskrivna från Södermalm. Se 5A. Södermalm skilde sig länge från den egentliga "Staden" på Stadsholmen och Stockholms Södermalm ligger mycket riktigt i Södermanland. Men vi vet inte om uppgifterna rör samma fynd.

Jag har identifierat (med visst förbehåll) några av mynten som Hildebrand illustrerat 1879 och finns i KMK:s systematiska samling, nu med ID-nummer. Bromells teckningar av mynten från Södermalmsfyndet 1676 kan relateras till Hildebrands mynt "funna i Södermanland" och som förvaras i KMK:

Bromell 1 = HH 550, Bromell 2 = HH 551, Bromell 3 = HH 541, Bromell 4 = HH 543, Bromell 5 = LL IA:3, Bromell 6 = HH 546, Bromell 7 = HH 554, Bromell 8 = HH 548, Bromell 9 = HH 552.

De flesta mynt har kunnat identifieras utifrån Hildebrands avbildningar. Han har dock inte med det sällsynta Bromell 5, varav ett exemplar finns i Riksbankens samling i KMK och ett i KMK:s systematiska samling, LL IA:3/MGL A5.



MGL A4c; LL IA:2a var;
ex HH 544.



MGL A4f; LL IA:2c;
ex HH 545.



MGL B11c; LL IA:7d;
ex HH 552.



MGL C14a;
ex LL IA:6a; ex HH 550.



MGL C16b;
ex LL IA:12; ex? HH 547.



MGL D19b;
ex LL IA:13a; ex HH 553.



MGL A5; LL IA:3;
jfr Bromell 5.



MGL A5; ex LL IA:3;
jfr Bromell 5.

Foto: Gabriel Hildebrand & Ola Myrin, KMK.

7A. Okänd fyndort, Kungl. Myntkabinetts — okänt år

I KMK förvaras en liten samling av Knut Erikssons fragmentariska svealandssbrakteater utan känd fyndort/proveniens (benämnd "ufo", vid inventering 2018 fanns där 40 exemplar). Flera hela mynt av samma typer och med samma patina finns i museets systematiska samling, vilket kan betyda att de är hämtade ur denna "ufo"-samling och att den ursprungligen varit större än det här nämnda antalet. *Jämför Bild 7B; MGL A4e* ur "ufo" respektive ID 100248, där den senare är hel och rengjord, och av vilken typ det finns många i såväl de "ufo"-betecknade som i systematiska samlingen.

Mynten ur "ufo", som inte är konserverade, är numera inlagda i KMK:s systematiska samling betecknade med "ufo"-proveniens:

LL IA:1b	3 ex, jfr HH 542
LL IA:2a	1 ex, jfr HH 543
LL IA:2b	23 ex, jfr HH 544
LL IA:2c	1 ex, jfr HH 545
LL IA:5d	3 ex, jfr HH 548
LL IA:5e	4 ex, jfr HH 549
LL IA:6b	3 ex, jfr HH 550
LL IA:6c	1 ex, jfr HH 550
LL IA:7d	1 ex, jfr HH 552

Utgör dessa mynt ytterligare ett depåfynd eller kan de appliceras på något av Stockholmsfynden? En gissning är att de härrör från sandbacken på Södermalm 1676 och att de bäst bevarade mynten tidigt valdes ut för rengöring i syfte att illustreras i Hildebrands bok och läggas in i systematiska samlingen. Men jag hittar inga belägg för det, så frågan är öppen.

7B. "Ufo"-mynt, Kungl. Myntkabinetts samling



MGL A2a; LL IA:1b;
jfr HH 542.



MGL A4b; LL IA:2a;
jfr HH 543.



MGL A4e; LL IA:2b;
jfr HH 544.



MGL A4e; LL IA:2b;
KMK ID 100248.



MGL A4f; LL IA:2c;
jfr HH 545.



MGL B11d; LL IA:7d;
jfr HH 552.



MGL C14c; jfr LL IA:6b;
jfr HH 550.



MGL C14c; LL IA:6c;
jfr HH 550.



MGL C17b; LL IA:5d;
jfr HH 548.



MGL C17c; LL IA:5e;
jfr HH 549.

Foto: Gabriel Hildebrand (ID 100248),
övriga Ola Myrin, KMK.

8A. Blyavtrycken i Sigtuna — 1925 och 1988

Vid arkeologisk undersökning år 1988 i kvarteret Trädgårdsmästaren i Sigtuna framkom ett blyavtryck efter två myntstampar med Knut Erikssons svealändska brakteater. Fyndet väckte förstas uppmarksamhet, ja till och med sensation (Lagerqvist 1990).

Ytterligare ett blyavtryck med samma myntbild hade hittats redan 1925 i kvarteret mittemot men inte uppmärksammats av numismatiker. Ingen jämförelse med Hildebrands 551 nämns i inventariet. SHM/KMK 17844:520e är beskriven som *"Blyplatta, rund, på ena sidan försedd med en reliefstämpel, framställande bröstbilden av en man med egendomlig huvudbonad inom pärlrand. Något på sidan om centrum genomslagen med ett runt hål. Kanten på ena sidan upphöjd. Diam. 2,4 cm. Funnen år 1925 å Fornhemmets tomt (V. Kv. 7) vid sållning av jord från Stadskv. 14".* Inte ens Thordeman – då amanuens vid Statens historiska museum – kände till avtrycket när han publicerade Mackmyrafynden, där ett med avtrycket stampidentiskt mynt ingår med foto. Bild 1B och 8B.

Endast ett sådant mynt påträffades i Mackmyraskatterna i Gästrikland. Det är det exemplar som ses i Lagerqvist 1970 som LL IA:7a och ingår i inv.nr 16795 (Th 1931, 88:11). Andra liknar detta men är utan markerad haka (HH 551; Th 1931, 88:12). Flera motsvarande finns i Gillbergaskatten i Uppland. Av detta myntmotiv har sedan mängder av alltmer upplösta varianter slagits och återfinns i flera skattfynd, även längre söderut.

Provtryck av en myntstamp skulle göras efter att den graverats, innan den godkändes för slagning, och först därefter härdas. En viktig faktor för eventuellt alla Knut-myntens upprinnelse i Sigtuna är de två funna provavslagen. Den synliga delen av det avbrutna avtrycket påminner om mönstret på en veckad mantel. Men jag kan inte att identifiera det på något av i dag kända mynt. Det kan utgöra ett provavtryck där myntförfälaget förkastades, vilket i så fall förstärker antagandet att det använts vid en myntverkstad.

Dessa båda fynd visar att mynttillverkning alldelvis säkert har förekommit vid ett mynthus i Sigtuna under kung Knut, åtminstone för denna mynttyp, LL IA:7a/MGL B10a. Huruvida dess efterföljare också är slagna där vet vi inte. Dessutom borde myntbilden vara originalet till dem som sedan skulle präglas som alltmer upplösta varianter, till sist fullständigt oigenkännliga

och helt obegripliga om man inte kände till det ursprungliga. Och det får vi väl förutsätta att den tidens myntanvändare hade kunskap om.



8B. Såväl myntet, LL IA:7a; MGL B10a, som blyavtrycket visar en bröstbild med krönt huvud, krona med pendilier, och markerad rund haka. Svärd till vänster, upplöst fana / riksäpple till höger. Ringar ovanför kronan. SHM/KMK 17844:520e & Sigtuna museum, fyndnummer 869, myntet SHM/KMK 16795.



8C. Den enda synliga delen av det avbrutna avtrycket visar något som liknar en veckad mantel på ett ännu ej identifierat mynt. Foto: Gabriel Hildebrand, Sigtuna museum & KMK.

9A. Eftertankar

Endast totalt tre penningar med kombinationen svärd, sköld och rustning är kända och alla är präglade med olika stampar, vilket indikerar flera utgivningar. Bild 1B; MGL A7a samt 9B; MGL A7b-c.

En av dem ingick tidigt, men med så otydligt motiv att den var svåridentifierad innan man sett Mackmyraskattens välbevarade exemplar, i KMK:s samlingar (Th 1931, 89:2, s. 213f). En variant finns i Den kgl. Mønt- og Medaillesamling i Köpenhamn åtminstone sedan 1791 och beskrivs som *"Kronet Brb. med Sværd og Skjold. Perlering. 17 mm."* (i Galster 1944 s. 46 nr 252). Ursprungligen

uppfattades myntbilden som med "en Fane i venstre Haand" (Beskrivelse ... 1791, nr 252). Då hade man ju ännu inte tillgång till den tydliga och vackra skölden i Mackmyrafyndet.

Sju Knut Eriksson-präglingar finns beskrivna i 1791 års stora Köpenhamnskatalog. Så många i samma samlings har sannolikt sitt ursprung i ett depåfynd är Galsters uppfattning (1976 s. 90–92). Men vilket i så fall?

Ett annat mynt värt att uppmärksamma är det med svärd och spira, Bild 9B; MGL C13. Det inköptes av Den kgl. Mønt- og Medaillesamling på auktionen 1880 "over afdøde Kammeraad O.T. Thomsens Møntsamling" Thomsens auktion 1880, som nr 748 under rubriken Sverige. Den beskrivs där som "Modvendt Brystebillede mellem et Sværd og et Scepter." (Se Galster 1976, Fig. 2, som där inte motsätter sig bestämningen till Sverige.)

Ett flertal svealandspenningar och gotländska penningar har påträffats tillsammans i två av fynden, Gillberga i Uppland och Skänninge i Östergötland samt "någre" i fyndet nära Norrmalm i Stockholm 1669. Däremot har vi ännu inte sett götalandspenningar i något av Knut Erikssons depåfynd men som uppenbarligen har motsvarats av de i värde halverade svealandspenningarna.

Vad man också lägger märke till är det fåtal ärkebiskopliga mynten i alla depåfynden som presenterats här. Och i de fall de förekommer är det med hand och kräkla, som i Mackmyrafyndet, Bild 1B; LL IB:1. Inte ett enda mynt med biskopshuvud, Bild 9C; LL IB:2, som vi ju vet främst påträffats inom Skara biskopsdöme, finns med. Vilket inte behöver betyda att de slagits någon annanstans än i Sigtuna men för ärkebiskopsdömet och levererats till biskopen i Skara för cirkulation enbart inom detta vidsträckta biskopsdöme. I ett skattfynd med omkring 4000 mynt påträffat år 1739 i Kockhem, Skänings-Åsaka socken, nära Skara i Västergötland, fanns bland ett okänt antal Knut Eriksson-mynt (7 ex Brenner (1691) nr 3, MGL B11c, inlöstes) även ett biskopsmynt med mitra, identifierat i KMK:s samlingar. Bild 9C. (Golabiewski 2014).

Övriga sedan tidigare föreslagna ärkebiskopsmynt, som i LL IB:3–6, lyser helt med sin frånvaro i de här presenterade depåfynden. En del framkommer då och då som fynd eller i samlingsmen utan nämnd fyndproveniens. En separat studie över vad vi hittills benämnt som sannolika ärkebiskopsmynt borde göras, men jag har valt att inte låta en sådan ingå här.

Ensamfunna Knut Eriksson-präglingar och sådana i hopade fynd är ytterst sällsynta. Det



9B. Mynt med svärd och sköld, LL IA:8/MGL A7b (KMK samling) och MGL A7c (Beskrivelse 1791 ..., nr 252). Mynt med svärd och spira, MGL C13 (Thomsen 1880, nr 748). Foto: Gabriel Hildebrand, KMK, & Rasmus Holst Nielsen, Köpenhamn.



9C. Biskopsmynt med mitra, LL IB:2, ur ett skattfynd år 1739 nära Skara. Foto: Gabriel Hildebrand, KMK.



9D. Halverad och perforerad Knut Eriksson-penning funnen i Västannortjärn i Dalarna. MGL A9a. Foto: Gabriel Hildebrand, KMK.

kan vara en bekräftelse på Sigtuna som myntort under Knut Eriksson att just det enda av hans mynt hittat i staden (SML 4:465) har bestämningen LL IA:7a/MGL B10a och kan hänföras till de två blyavtrycken från Sigtuna.

Andra intressanta fyndmynt är de från Västannortjärn, Leksands socken, i Dalarna. Genomstungna mynt från 1100- till 1500-talen har påträffats i tjärnen, tolkade som offerföremål. Bland dem fanns fyra Knut Eriksson-penningar, LL IA:5/MGL A9a (2 ex, halverade men tydligt präglade, Bild 9D), LL IA:7c/MGL B11a (1 ex), LL IA:7d/MGL B10d (1 ex) (Golabiewski 2011).

Det finns naturligtvis en förklaring till Knut Erikssons stora och breda myntutgivning, med ekonomisk och maktmässig strategi som grund. Men kan verkligen alla mynt ha utgått från mynthuset i Sigtuna med deras både konstnärliga olikheter och kvalitetsmässigt fallande utföranden? Det borde ha funnits ett flertal myntgravörer, såväl yrkeskunniga som amatörmässiga, på flera myntorter. Med kungen som beställare och godkännare.

Litteratur

- Appelgren, T.G.: 1908. *Förteckning över Antellska samlingens i Helsingfors svenska mynt*. I.
- Beskrivelse over Danske mynter og Medailler i Den Kongelige Samling. 1791.
- Brenner, E.: 1691 & 1731. *Thesaurus Nummorum Sueo-Gothicorum*.
- Elfver, F. 1997. *Den svenska fastlandsmyntningen 1150–1250. En studie av lösfynden*. B-Uppsats i arkeologi VT 1997.
- Fortegnelse over afd. Kammarraad, fhv. *Revisor i Nationalbanken Ove Theodor Thomsens efterladte Samling af Mønter fra Middelalderen og den nyere Tid*. 1880.
- Galster, G. 1917. Vesterås-Hulpenninge fra Knut Eriksson og hans nærmeste Efterfolgere. *Fornvännen* 1917:3 s. 96–101.
- 1976. Valdemarus Primus. Fra Holbæk Amt, 69. *Festskrift til K. G. Kaaber* s. 89–107.
- Generalstabens Litografiska Anstalt. *Kartor över det medeltida Sverige och dess ortnamn jämte nutida motsvarigheter*. 1967.
- Golabiewski Lannby, M. 2011. De märkliga fynden i Västannortjärn. *SNT* 2011:4 s. 76–80.
- 2014. Biskopsbrakteaten. Vad kan den berätta om tiden kring sekelskiftet 1200? *SNT* 2014:3 s. 53–57.
- 2016. Nya Svealandsmynt i den gåtfulla Skänningegraven. *SNT* 2016:8 s. 188–189.
- 2017. Den främmande borgen i Mackmyraskatten. *SNT* 2017:6 s. 128–131.
- 2019. *Kung Knut Eriksson och penningarna*.
- 2019. Knut Eriksson-penningen funnen i avfallsgrop på Öland. *SNT* 2019:6 s. 135.
- Golabiewski Lannby, M. & Wiséhn, I. 2003. *Märkliga myntskatter i Stockholm*.
- Hagander, J., Lagerqvist, L.O., Wiséhn, I. 2002. Elias Brenners myntsamling finns i Moskva. *SNT* 2002:8 s. 172–177.
- Hildebrand, H. 1879. Mynt från Sveriges medeltid. *Sveriges Medeltid* s. 770–927. Fig. 504, 541–555.
- Jonsson, K. & Lagerqvist L.O. 1978. Den tidigaste medeltida myntringen i Svealand. *NNUM* 1978:5 s. 88–95.
- KMK = Kungl. Myntkabinettet – Sveriges ekonomiska museum.
- Krasnobaeva, J. 2018. *Sveonum Monumentam Vetusta – The Numismatic Collection of Elias Brenner and Pavel Grigorievich Demidov*.
- Kvist, K. 2004. Myntene i Gillberga B. *NNF-Nytt* 2004:1 s. 7–11.
- LL = Lagerqvist, L.O. 1970. *Svenska mynt under vikingatid och medeltid samt gotländska mynt*.
- Lagerqvist, L.O. 1990. Sensation-mynttillverkning i Sigtuna på 1180-talet! Makt och människor i kungens Sigtuna s. 95–97; *SNT* 1990:2 s. 44–45.
- Malmer, B. 1975. *PM ang. myntfynd från Gillberga, Kårsta sn, Up, dnr 5598/75*. Stockholm 1977–11–28.
- Myrberg, N. 2004. De äldsta gotländska mynten i Elias Brenners "Thesaurus". *Myntstudier* 2004:1 s. 10–15.
- 2008. *Ett eget värde. Gotlands tidigaste myntning, ca 1140–1220*. Stockholm studies in archaeology 45.
- Nordisk Numismatisk Årsskrift 1979–80. Kungl. Myntkabinettets årsberättelse 1979 s. 241–242.
- Rasmusson, N-L. 1931. Det Bromelius-v. Bromellska myntkabinettet och dess bestånd av "myntskatter". *Fornvännen* 1931:6, Smärre meddelanden, s. 377–384.
- Schück, H. 1935. Kgl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademien, IV, s. 482–488.
- SHM = Statens historiska museum (från 2018 förkortning för myndigheten Statens historiska museer).
- Simensen, Ch.J. & Kvist, K. 2004. Tannlegens skattefunn. *NNF-Nytt* 2004:1 s. 5–7.
- SML 4 = Wiséhn, E. 1989. *Sveriges Mynthistoria, Landskapsinventeringen. 4. Myntfynd från Uppland*, SML 4:Up 289A–C, 465, 589.
- SML 14 = Golabiewski Lannby, M. 2018. *Sveriges Mynthistoria, Landskapsinventeringen. 14. Myntfynd från Gästrikland och Hälsingland*, SML 14:Gä 81–84.

Svensson, E. 1985: *Knut Erikssons (1167–1196) myntning – en studie över de svenska 1100-talsmyntens funktion i det dåtida samhället*. Medeltidsarkeologiska institutionen vid Lunds universitet. Vt-85. Otryckt.

Söderberg, A. & Gustafsson, Ny B. 2007 Från prestigevarugjutning till myntning. Tidig medeltida metallurgi i kvarteret Trädgårdsmästaren, Sigtuna. *Situne Dei* 2007, s. 17–37.

Th 1931 = Thordeman, B. 1931. Två fynd av Knut Erikssons Västerås-brakteater från Mackmyra i Valbo socken, Gästrikland. *Fornvännen* 1931, s. 207–218.

Thordeman, B. 1936. Sveriges medeltidsmynt. *Nordisk Kultur*. XXIX. Mynt, s. 13–14.

Th 1939 = Thordeman, B. 1939. Medeltida myntfynd från Stockholm. *Samfundet S:t Eriks Årsbok* 1939, s. 115–126.

English summary

Knut Eriksson (1167–1196), son of St. Erik, was one of our most important kings during early medieval times. During his regency, at least from about 1180 or earlier, many different types and variants of coins were issued, far more than by any other of our medieval regents.

Just a few hoards containing mainly his coins are known. Three of them found in the last hundred years are quite well documented: Mackmyra in Gästrikland, Gillberga in Uppland and Skänninge in Östergötland. There are two more important hoards, both found in late 17th century in the north and south of Stockholm, unfortunately containing an unknown amount of coins. These two finds are here presented out of earlier publications and, luckily, some coins have been possible to identify in collections, especially those in the Royal Coin Cabinet in Stockholm.

These all together five hoards, with a total of what could be a lot more than one thousand Knut Eriksson-pennies, form a pretty good picture of this early Swedish king's large issue of different coin types during a relatively short period of regency. Some of the coins are only known as unique or as just a few items, others in a large amount and are more or less deteriorations of originally well done iconographies on types and variants.

At least one of the coin types can be connected with a mint in the early medieval town Sigtuna in Uppland, probably the rest of them as well. But this remains to be proved.